

TÜRKMEN TÜRKÇESİNDE /-Ay/ EKİNİN TEZLİK İŞLEVİ

Sinan DİNÇ*

Özet

Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi arasında şekil bilgisi açısından az da olsa farklılıklar görülmektedir. Bu farklı yapılardan bazılarının Türkmenistan’da yapılan çalışmalarda da tüm yönleri ile izah edilmediği için, değerlendirilmesi zorlaşmaktadır. -Ay eki de bunlardan biridir. Bu ek in bazı işlevleri tam izah edilmemiştir. Bu yüzden kimi zaman gereksiz kullanım gibi görünmektedir. Bu çalışmada ek in farklı bir yönüne, tezlik işlevine değ inilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Türkmen Türkçesi, Türkmençe, /-Ay/ eki.

MODAL FUNCTION OF THE “-AY” SUFFIX IN TURKMEN TURKISH

Abstract

There are differences between Turkmen Turkish and Turkey Turkish in terms of morphology although there are not so many of them. Because some of these differences have not been studied in detail even in studies in Turkmenistan, their evaluation becomes more difficult. The use of is one of such differences. Some functions of this suffix have not been explained completely. Therefore, the use of this suffix is considered useless in some explanations. A different function of this suffix, its modal function, is examined in this study.

Keywords: Turkmen Turkish, Turkmen language, /-Ay/ suffix.

Giriş:

Türkmen Türkçesi ile Türkiye Türkçesi aynı gruba mensup şiveler olmalarına rağmen az da olsa aralarında şekil bilgisi ile ilgili farklılıklar vardır. Bazı çekim ekleri her iki şivede de ortak iken bazılarında işlevsel açıdan farklılıklar olabilmektedir. Türkmen Türkçesindeki eklerin büyük bir çoğunluğu Türkiye Türkçesinde de kullanımda olduğu için anlaşılması ve işlevinin belirlenmesi kolaydır. Fakat bazı ekler Türkiye Türkçesinde kullanılmadığı için bu durum eklerin anlaşılmasını ve doğru değerlendirilmesini zorlaştırmaktadır. Türkmenistan’da yapılan çalışmalarda bazı eklerin sadece bir işlevi ele alınmış; bütün değerlendirmeler bunun üzerinden yapılmıştır. İşte bu eklerden birisi de -Ay ekidir. Türkmen Türkçesinde, “İşliğin Buyruk Forması”¹ “İşliğin Buyruk Şekli”² şeklinde adlandırılmaktadır. Türkiye Türkçesinde bu

*Arş. Gör.; Atatürk Üniversitesi, Edebiyat Fakültesi, Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatları Bölümü, sinandinc@atauni.edu.tr.

¹ AZİMOV, P., AMANSARIYEV, J., SARIYEV, G., SOPIYEV, G., HIDIROV, M. N. ve IBRAYIMOV, A. (1960). *Hâzırkı Zaman Türkmen Dili*. Aşkabat, s. 388; SARIYEV, B. ve GÜDER, N.(1998). *Türkmençenin Grameri (III Sintaksis = Cümle Bilgisi)*. Ankara: Türk Dünyası Gençleri Mahtumkulu Yayın Birliği, s. 89.

² BORCAKOV, A., SARIHANOV, M., SÖYEGOV, M., HOCAYEV, B. ve ARNAZAROV, S. (2000). *Türkmen Diliniñ Grammatikası, Morfologiya*. Ankara: Ruh Yay., (TDK Hediyesi) s. 295.

eke en yakın biçimbirim, birinci teklik şahıs için kullanılan emir ve istek³ eki -AyIm⁴ Türkmen Türkçesinde de birinci teklik şahıs -AyIn şeklinde kullanılmakta, hem emir eki⁵ hem de istek eki⁶ olarak değerlendirilmektedir.

Dede, üşürsiñiz, bäräk geläyiñ! – diyen arassa, şadıyan ses eşidildi. “Baba üşürsünüz buraya gelin! – şeklinde berrak, neşeli ses duyuldu” (DT)

Fakat tek başına bir -Ay eki Türkiye Türkçesinde bulunmamaktadır. Bu ekin, Türkmen Türkçesinde şüphesiz emir ve istek işlevleri de vardır. Ancak ekin bazı kullanımları işlevi konusunda kafa karıştırmaktadır. Ek hiçbir emir veya istek bildirmemekte; gereksiz gibi gözükmemektedir.

Azimov, bu ek ve menşei hakkında şunları söylemektedir:

İkinci teklik şahsa –ay/-ey eki bütün eklerden sonra eklenerek bir tür izin verme anlamına eş değer emir kipi oluşturulmaktadır.

Mesela: Al-ay, yaz-ay, gör-äy vb.

Bu yapının aslında fiil, zarf fiil ve goymak yardımcı filinden oluşmuş olması mümkün.

Mesela: Al-a-goy, gel-e-goy...

Dilin gelişme sürecinde benzeşme vb. durumların etkisi sonucu değişerek şu anki hâlini almış olsa gerek.

Mesela:

gel-a-goy>gel-agay>gel-ay>gel-äy...⁷

Ağızlarda tespit edilen kullanımlar Azimov’un bu görüşünü ispatlar niteliktedir:

... ga - bu şekil Caparbayev ağzında edebî dildeki al-ay yerine oldukça yaygın bir şekilde kullanılmaktadır - ala:ga (al) gela:ga (gel) vb. Türkmen diyalektlerinde dilek-şart şekli farklı biçimbirimlerle yapılmaktadır. Çovdur ve Gökleñ ağzında

³ ERGİN, M. (2000). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları, s. 305.

⁴ ERCİLASUN, A. B. (2007). *Makaleler (Dil-Destan-Tarih-Edebiyat)*, “Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine”. Ankara: Akçağ Yayınları, s. 364-371.

⁵ KARA, M. (2000). *Türkmençe, (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yay. s. 52. “Emir”, BORCAKOV, A., SARIHANOV, M., SÖYEGOV, M., HOCAYEV, B. ve ARNAZAROV, S. age. s. 293, “İşligin Buyruk Şekli”, SARIYEV, B. ve GÜDER, N. age. s. 89. “İşligin Buyruk Forması”

⁶ AZİMOV, age. s. 390.

⁷ AZİMOV, age. s. 388.

biçimbirim - goy||-gay tıpkı alagay gelegoy. Yomut, Ersarı ağzında -a:||-ga: meselâ:
ala:||ala:ga, gela:||gela:ga; Teke ağzında ve edebî dilde -ay||-äy meselâ: ala:y||gelä:y.⁸

“Edebî dilde dilek-şart diye adlandırılan, “a”, “e” zarf-fiil eki ve “goymak”(koymak) fiilinin birleşmesinden oluşan “-ay, -äy” biçimbirimi; tarafımızdan incelenen ağızlarda -a:y, -a:ga, -agay, -agoy şeklinde kullanılmaktadır. Meselâ: alay - ala:y, ala:ga I, alagay, alagoy II (al)”⁹

Görüldüğü gibi ekin -A+goy- (-A+koy-) gibi bir yapıdan geldiği açıktır. Burada Azimov ve Arazkulyev’in de belirttiği gibi –A bileşik fiil yapımında kullanılan bir zarf fiil ekidir.¹⁰

-Ay ekinin bazen *ber-* (*ver-*) fiiliyle dönüşümlü olarak kullanıldığı görülmektedir. “*Sravnitel’ naya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıkov*” *Rus Dili ve Türkmen Dilinin Karşılaştırmalı Grameri* adlı eserde şöyle denilmektedir:

Türkmencede –ay/-ey ekleriyle küçük bir anlam farklılığı ifade eden -ı/-i, -u/-ü + bermek yardımcı fiili-yle (al-ay, gel-äy, al-ı-ber, ok-a-ber, gör-ü-ber) oluşturulan emir kipi Rus dilinde ya ikinci teklik ve çokluk şahıs emir kipine (al, alın), veya (можетъ) a-bilmek fiiliyle asıl fiilin mastar halinin birleşmesiyle oluşan izin anlamlı fiillere karşılık gelmektedir. Örnek: alay “al, alabilirsin”; geläy “gel, gelebilirsin”; beräy “ver, verebilirsin”; alıber “al, alabilirsin”; okaber “oku, okuyabilirsin.

Barıñ, barine gürrüñ edip beräyiñ ‘Gidin, ağaya anlatın’ (Katayev, V. Beleyet parus odinokiy [Yalnız Yelken Ağarıyor]).”¹¹

Yine *goy-* fiilinin tek başına veya *ber-* fiili ile birlikte tezlük işlevinde kullanıldığı, Borcakov ve arkadaşlarının; “*Goymak, goybermek fiilleri hareketin bir anda ortaya çıkıp bittiğini göstermektedir*”¹² ifadesinden anlaşılmaktadır.

Her ne kadar bazı durumlarda bu ek *ver-* fiiliyle aynı işlevleri paylaşırsa da bu durum, ekin her zaman bu fiille aynı işlevi üstlendiği anlamına gelmez. Fakat ekin gerek kullanımı gerekse anlamı, *ver-* tasviri fiilinin hem Türkmen hem de Türkiye Türkçesinde üstlendiği görevi

⁸ ŞAMURADOV, K. (1960). *Zapadnyje Govoru Yomudskogo Dialekta*. Avt. Ref. Kand. Dis. Aşkabat, s. 19.

⁹ ARAZKULİYEV, S. (1962). *Govoru Turkmen Turtkul’skogo Rayona Karakalpakskoy ASSR*. Avt. Ref. Kand. Dis., Aşkabat, s. 13.

¹⁰ ERGİN, M. *age*. s. 340.

¹¹ HAMZAYEV, M. Y., KULMANOV, G. ve MUHIYEV, H. (1964). *Sravnitel’ naya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıkov, Fonetika i Morfolojiya I*. Aşkabat, s. 156 - 157.

¹² BORCAKOV, A., SARIHANOV, M., SÖYEGOV, M., HOCAYEV, B. ve ARNAZAROV, S. *age*. s. 322.

yani tezlik fiilini akla getirmektedir. Bu durumdan dolayı Borcakov ve arkadaşları, ekin “modallık bildiren” bir ek olduğundan düşünmektedirler¹³.

Yolbars gotur bir zat diyse eşitmän gal-ay-ma-[a]jyn, bir aydanını iki gezek gaytalad-ay-ma-[a]jyn. “Yolbars Gotur bir şey söylese **işitmeyip kalıvermeyeyim**, söylediğini iki defa tekrarlatmayayım.” (ÇB)

Bu vagt bir zat diysen, bir soval bersen Rozi biziñ gözümüzden edil gayıp bol-ay-cak yalıdı. “Şu an bir şey söylesen bir soru sorsan Rozi, gözümüzün önünde neredeyse kayboluverecek gibiydi.” (D)

Men biriniñ gör-äy-meg+i+n+den çekinip, onu cöveniñ içine çekdim. “Ben birisinin görüvermesinden çekinip onu darının içine çektim.” (D)

Örneklerde de görüldüğü gibi ekin üzerine başka kip/zaman veya isim-fiil ekleri getirilmiştir. Özellikle ilk örnekte verilen *gal-ay-ma-[a]jyn* yapısında ilk ekin istek veya emir kipi eki olması mümkün değildir. Çünkü olumsuzluk eki birleşik zamanlarda bile ilk ekten önce getirilir. Bu durumda ilk ekin başka bir işlevi olduğunu düşünmek daha akla yatkındır. Burada bu biçimbirim her ne kadar ekleşmişse de hâlâ yardımcı fiil kimliğini koruduğu görülmektedir.

Azimov, “Bunun olumsuzluk şekli genel kaideye göre -ma, -me eklerinin getirilmesiyle oluşturulmakta, izin vermeyi değil de bir işin yapılmaması için sıkı talimatı anlatır”¹⁴ demektedir. Aslında burada eylemin tasvir edildiğini düşünmek daha doğrudur.

Sen bir ata münüp gören adam däl yıkıl-ay-ma. “Sen [daha önce] ata binmiş biri değilsin düşme.” (AH)

Türkmen Türkçesinde, ayrı başlık halinde, tezlik ifade eden herhangi bir tasviri fiilden bahsedilmemektedir. *Ber-* fiiline, birleşik fiiller konusu içinde “*hareketin çabukluğunu gösteren birleşik fiiller*”¹⁵ şeklinde değinilmektedir. Türkiye Türkçesinde ise tezlik fiili şu şekilde tarif edilmektedir:

“Vermek fiili, birinci fiile, ‘çabukluk, tezlik, kısa zamanda oluş’ anlamını katar. Bununla birlikte, kimi zaman ‘önemsemezlik, değer vermeyiş, gelişi güzelmiş yapma, küçük görme’ anlamlarını da verir.”¹⁶

¹³BORCAKOV, A., SARIHANOV, M., SÖYEGOV, M., HOCAYEV, B. ve ARNAZAROV, S. *age.* s. 283.

¹⁴AZİMOV, *age.* s. 389.

¹⁵BORCAKOV, A., SARIHANOV, M., SÖYEGOV, M., HOCAYEV, B. ve ARNAZAROV, S. *age.* s. 320.

¹⁶DİZDAROĞLU, H. (1963). *Türkçede Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları, s. 32.

“Herhangi bir fiil tabanı ile “ver-” tasviri fiilinin bir dar ünlü aracılığıyla oluşturduğu tezlilik fiilleri eylemin birdenbire, hemen, apansızın olduğunu anlatan bileşik fiillerdir. “ver-” tasviri fiili, temel fiile bir beklenmezlik, bir çabukluk anlamı katmaktadır.”¹⁷

Türkmen Türkçesindeki -Ay ekinin bazı kullanımları bu tariflere uymaktadır.

Birden önümüzden adam çık-ay-sa. “Aniden önümüze biri çıkıverirse” (AH)

‘Bulariñ garañki yerde beydip yürüşleri gatu geñ’ diyip, ile habar yayrad-ay-sa nähili bolar?’ diyip pikir etdim. “‘Bunların karanlıkta bu halleri çok tuhaf diye’ halk arasında söylenti yayıverirse ne olur, diye düşündüm.” (AH)

İki yomut köp vagtlap biri-birini görmän-görmän gör-üy-se nâme diyceklerini bilmän biri-biriniñ yüzüne bakıp: “veyt-veyt” diyer durarmışlar. “İki Yomut uzun süre birbirini görmeyip birden görürse ne diyeceklerini bilemeyip birbirinin yüzüne bakıp ‘veyt-veyt’ diyip dururlarmış” (DT)

Onuñ gözleri hanasından çık-ay-cak boldı. “Onun gözleri yuvasından çıkıverecek gibi oldu.” (DT)

Däli derya bir zarpdä ol yeri yıkıp, demirgazığa tarap çoşgun bilen akıp gid-üy-cek yalı bolup görünyärdi “Deli nehir bir darbeye orayı yıkarak kuzeye doğru çoşkun bir şekilde akıp gidiverecek gibi görünüyordu” (D)

Sonuç:

Türkmen Türkçesinde ayrı bir başlık altında ele alınmasa da tezlilik bildiren bir *ber-* fiili bulunmaktadır. Bu *ber-* fiili haricinde /-Ay/ ekinin de tezlilik işlevinde kullanıldığı görülmektedir. /-Ay/ eki emir, istek, işlevlerinin yanında tezlilik bildirme işlevinde de kullanılmaktadır.

Örneklerin Alındığı Metinler:

SEYTÄKOV, B. (1990). *Altı Tomdan Ibarat Eserler Yığındısı-Başinci Tom Povestler ve Hekayalar*. Aşgabat: Türkmenistan Yayınları.

(ÇB) – Çuval Bağışı

(AH) – Annabibiniñ Hekayası

(DT) – Deñiz Tolkunları

(D) – Deryada

¹⁷ KÜKEY, M.(1972). *Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller*. Ankara: Ogun Kardeşler Matbaası, s. 13.

Kaynaklar:

- ARAZKULİYEV, S. (1962). *Govori Turkmen Turtkul'skogo Rayona Karakalpakskoy ASSR*. Avt. Ref. Kand. Dis. Aşkabat.
- AZİMOV, P., AMANSARIYEV, C., SARIYEV, G., SOPIYEV, G., HIDIROV, M. N. ve IBRAYIMOV, A. (1960). *Häzirki Zaman Türkmen Dili*. Aşkabat.
- BORCAKOV, A., SARIHANOV, M., SÖYEGOV, M., HOCAYEV, B. ve ÄRNAZAROV, S. (2000). *Türkmen Diliniň Grammatikası, Morfologiya*. Ankara: Ruh Yay. (TDK Hediyesi).
- DİZDAROĞLU, H. (1963). *Türkçede Fiiller*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- ERCİLASUN, A. B. (2007). *Makaleler (Dil-Destan-Tarih-Edebiyat)*, "Türkçede Emir ve İstek Kipi Üzerine". Ankara: Akçağ Yayınları.
- ERGİN, M. (2000). *Türk Dil Bilgisi*. İstanbul: Bayrak Yayınları.
- HAMZAYEV, M. Y., KULMANOV, G. ve MUHİYEV, H. (1964). *Sravnitel'naya Grammatika Russkogo i Turkmenskogo Yazıkov, Fonetika i Morfologiya I*. Aşkabat: Türkmenistan Neşiryatı.
- KARA, M. (2000). *Türkmence, (Giriş-Gramer-Metinler-Sözlük)*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
- KÜKEY, M. (1972). *Uygulamalı Örneklerle Türkçede Fiiller*. Ankara: Ongun Kardeşler Matbaası.
- SARIYEV, B. ve GÜDER, N. (1998) *Türkmencenin Grameri (III Sintaksis = Cümle Bilgisi)*. Ankara: Türk Dünyası Gençleri Mahtumkulu Yayın Birliği.
- ŞAMURADOV, K. (1960). *Zapadnyye Govoru Yomudskogo Dialekta*. Avt. Ref. Kand. Dis. Aşkabat.